

УДК 37.013

ИНСАНДЫН ДИНАМИКАЛЫК ТҮЗҮЛҮШҮНҮН НЕГИЗГИ КОМПОНЕНТТЕРИ
 МЕНЕН ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖӨНДӨМДҮКТӨРҮНҮН
 БАЙЛАНЫШЫ
 СВЯЗЬ МЕЖДУ ОСНОВНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ ДИНАМИЧЕСКОГО
 СТРОЕНИЯ ЛИЧНОСТИ И ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ
 THE MAIN COMPONENTS OF THE SYSTEM, DYNAMIC INDIVIDUAL ASSOCIATED
 WITH THE STUDENTS' CREATIVE ABILITIES

*Бабаев Д.Б. – п.и.доктору, профессор И. Арабаев
 атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
 Маткаримова М.Ш. – улук окутуучу ЖАМУ*

Аннотация: Бул макалада инсандын динамикалык түзүлүшүнүн негизги компоненттери менен окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүнүн байланышы педагогикалык жана психологиялык жактан талдоого алынган.

Аннотация: В данной статье проанализирован педагогический и психологический подход к связи между основными компонентами динамического строения личности и творческих способностей учащихся.

Annotation: This article is the person with the key components of the system dynamic connection between the creative abilities of students of pedagogical and psychological analysis.

Ачык сөздөр: Чыгармачылык процесс, чыгармачылык активдүүлүк, инсандын чыгармачылык сапаттары, инсандын динамикалык түзүлүшүнүн негизги компоненттери.

Ключевые слова: Творческий процесс, творческая активность, творческая качества личности, основные компоненты динамического строения личности.

Key words: The creative process, creative activity and creative qualities of the individual, the individual key components of the system dynamic.

Азыркы коомдогу социалдык жана экономикалык кайра түзүү, сапаттуулукка карай згөрүү шарттары терең билимдери менен бирге турмуштук ар кандай кырдаалдардагы проблемаларды өз алдынча, жаңыча, чыгармачылык менен чечүүгө жөндөмдүү болгон инсандарга муктаж. Мектеп окуучуларынын жеке чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү башкы педагогикалык процесс болгондуктан буга өлкөнүн билим берүү жөнүндөгү мыйзамы да, жалпы билим берүүчү мамлекеттик стандарт менен концепция да, окуу программалары менен башка нормативдик документтер приоритеттүү маани берет. Анткени билим-тарбия берүүнүн өзү бирдиктүү бир система катары так ушул маселелерди жетекчиликке алат. Эгерде билим берүүнүн ситемасын окуу программалары менен ар кандай деңгээлдеги жана ар кандай багыттагы билим стандарттарынын, ошондой эле билим-тарбия иштерин жүргүзүүчү мекемелердин ишмердүүлүгүнүн жыйындысы болсо, анда булардын баары барып-келип ошол билим алып жаткан окуучунун табият берген ички жөндөм-шыгын, жеке чыгармачылыгын өнүктүрүүнүн милдетин да алышы керек. Буга байланыштуу «Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндөгү мыйзамында» зээндүү балдардын чыгармачылыгын өстүрүү үчүн шарт түзүү жана ЮНЕСКОнун «Тынчтык духунда тарбиялоо» аттуу документинде билим берүүнүн негизги максаты баланын шыгын, жөндөмүн өнүктүрүү жана чыгармачыл инсанды

калыптандыруу деп белгиленген. Кыргызстандагы билим берүү системасынын негизги багыттарында белгиленгендей ар бир баланы инсандык жактан калыптандырууда сапаттуу билим алууга багытталган бир кыйла ыңгайлуу шарттар түзүлүүдө. Профилдик окутуу баланын өзүн-өзү жана курчап турган чөйрөнү байкап, таанып билүүсүн камсыз кылат. Өзүнүн шык-жөндөмүн жана бүткүл чыгармачыл потенциалын ачып берүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. В.И.Андреев: «Чыгармачылык – адамдын ишмердигинин бир түрү, ал карама-каршылыкты (чыгармачылык маселени) чечүүгө багытталган, ал үчүн объективдүү (социалдык, материалдык) жана субъективдүү инсандык шарттар (билимдер, билгичтиктер, чыгармачылык жөндөмдөр) зарыл,анын (чыгармачылыктын) жыйынтыгы жаңылыкка жана оригиналдуулукка, жеке жана социалдык мааниге, прогрессивдүүлүккө багытталган» [1].

Чыгармачылык процесс эмнеден башталат? Чыгармачылык иш- аракеттин эң алгачкы этабы болуп карама-каршылыктын жана чыгармачылык маселенин аныкталышы эсептелет. Чыгармачылык ишмердүүлүктүн биринчи этабында окуучулар аналитикалык жөндөмдүүлүктөрүн, базалык билимдери менен билгичтиктерин, чыгармачылык потенциалын колдонсо, кийинки кадамдарында түздөн-түз чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрү, кандайдыр бир жаңы баалуулуктарга багыт алуусу же нравалык-гуманисттик сапаттарын арттыруу менен байланыштуу экенин белгилей кетүүгө болот. Чыгармачылык активдүүлүк түшүнүгү психофизиологдордун эмгектеринде да каралган. Л.С.Выготский психикалык активдүүлүктү инсандык активдүүлүктөн айырмалап карайт[2]. Ал психикалык активдүүлүктү мүнөздөө үчүн бул кубулуштун үч бөлүгүн эске алуу керек дейт: 1) жыйынтыктоочу бөлүгү, б.а., ишмердүүлүктүн жыйынтыгы болгон реалдуу жетишкендиктер; 2) мазмундук бөлүгү, б.а., нравалык жана интеллектуалдык максаттардын, багыттардын жана кызыкчылыктардын комплекси; 3) динамикалык бөлүгү, ал жүргүзүлүп жаткан ишмердүүлүктүн темпи, тездиги, деңгээли жана убактысы боюнча болжолдуу мүнөздөмө берет.

Демек, чыгармачылык активдүүлүктү түшүндүрүүдө жана калыптандырууда эки тенденциянын орун алганын байкоого болот. Биринчисинде интеллектуалдык активдүүлүккө акыл-эс ишмердигинин синоними катары түшүндүрмө берилген. Экинчи көз караш боюнча, активдүүлүк – «субъект менен объекттин өз ара аракеттенүүсүнүн чени» катары каралган. Интеллектуалдык активдүүлүктүн үч сапаттык деңгээлин бөлүүгө болот.

Биринчи стимулдук-продуктивдүү деңгээл же пассивдүү, мында адам иш-аракеттин баштапкы же берилген ыкмасынын алкагынан чыкпайт.

Экинчи эвристикалык деңгээл бул деңгээлде адам маселени чечүүнүн ишенимдүү ыкмасына ээ болуу менен бирге, өзүнүн ишмердигинин ыраттуулугун жана түзүлүшүн талдоого алууну улантат, б.а., тигил же бул деңгээлде интеллектуалдык активдүүлүгүн көрсөтөт жана ал маселени чечүүнүн жаңы ыкмаларын табууга, ачууга мүмкүнчүлүк түзөт. Интеллектуалдык активдүүлүктүн жогорку үчүнчү деңгээли – креативдик, мында субъект аныкталган эмпирикалык мыйзам ченемдүүлүк ал (субъект) үчүн эвристика эмес, өз алдынча проблема болуп калат да, аны үйрөнүүнү улантуу үчүн ал сырттан үйрөтүлүп жаткан ишмердикти токтотуп, ичтен жаралган башка проблеманы үйрөнүшүүгө даяр болот. Интеллектуалдык активдүүлүктүн креативдик деңгээли теориялык ачылыштарга туура келет. Жеке бир инсандын креативдик сапаттарын ачып көрсөтүүгө таасир тийгизген факторлордун алкагы абдан кенен. Ошондуктан креативдүүлүктү адекваттуу түрдө «эгер... болсо, анда...» шарттуу ыктымалдуулук принциби боюнча түзүлгөн касиет, б.а., инсанды окутуу жана тарбиялоо процессинде калыптандыруучу касиет катары кароого болот [3]. Чыгармачылык менен интеллект кандай даражада өнүгүүгө дуушар боло алат

деген суроо чоң кызыгууну жаратат. Инсандын интеллектуалдык касиети, салттуу көз караштан алып караганда, окутуунун топтолгон тажрыйбасынын өзгөчөлүктөрүн, билимдерди өздөштүрүүнүн баскычтарын жана көндүмдөргө, билгичтиктерге ээ болуу деңгээлин чагылдырып бере алат.

Педагогика менен психология илимдеринде “окуучунун чыгармачылыгы” түшүнүгү ички жана сырткы факторлор менен аныкталып, ички фактор шарттуу түрдө сырткы чыгармачылык жөндөм-шыкты жаратууга кызмат кылып, окуучунун окуу тапшырмасын аткаруу үчүн күч-кубатын, мүмкүнчүлүктөрүн үнөмдөп, ал эми керек учурда гана күчтүү энергияны сарптоо мүмкүнчүлүгүнө жол ачып, аны өнүктүрүү үчүн ишке келтирилет да, мунун таасири менен окуучунун эмоционалдык сезимдери козголуп активдүү аракеттерине шарт түзүлөт. Ички факторду сырткы фактордон айырмалап турган бир касиет – окуучунун иш-аракети реалдуу предметтер эмес, алардын элестүү образдары аркылуу ишке ашырылгандыгында. Педагогикалык психологияда продуктивдүү (чыгармачыл) ой жүгүртүү репродуктивдүүдөн (кайра жаратуучу ой жүгүртүүдөн жана инсан даяр билимдерди өздөштүрүп, аларды кайра чагылдырып берген элестетүүдөн) айырмаланат. Чындыгында эле, ишмердүүлүктүн тигил же бул түрүн билген, бирок продуктивдүү ойлоно албаган адам чыгармачыл инсан болушу мүмкүн эмес.

Инсандын мүнөзүнүн, жөндөмдүүлүктөрүнүн, ой-жүгүртүүсүнүн, кыялдануусунун өнүгүү процессин башкарууга мүмкүндүк берүүчү негизги элементтери катары К.К.Платонов төмөнкүлөрдү киргизген[3]:

- биологиялык касиеттер: тукум куучулук, ал-күч, кыймылдуулук, оор басырыктуулук, инстинкттер, шык, ж.б.;
- жекече инсан ээ болгон тажрыйба; көнүмүш адаттар, билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр;
- социалдык жактан шартталган касиеттерге карата инсандын багытталгандыгы; моралдык сапаттар, кызыкчылыктар, идеалдар, дүйнө тааным, ишенимдер, жамааттагы мамилелер;
- психологиялык өзгөчөлүктөр; кабыл алуу, көңүл буруу, туюу, ойлоо, элестетүү, кеп (речь) ж.б.

Инсандын динамикалык түзүлүшүнүн негизги компоненттери 1.1-сүрөттө көрсөтүлгөн.

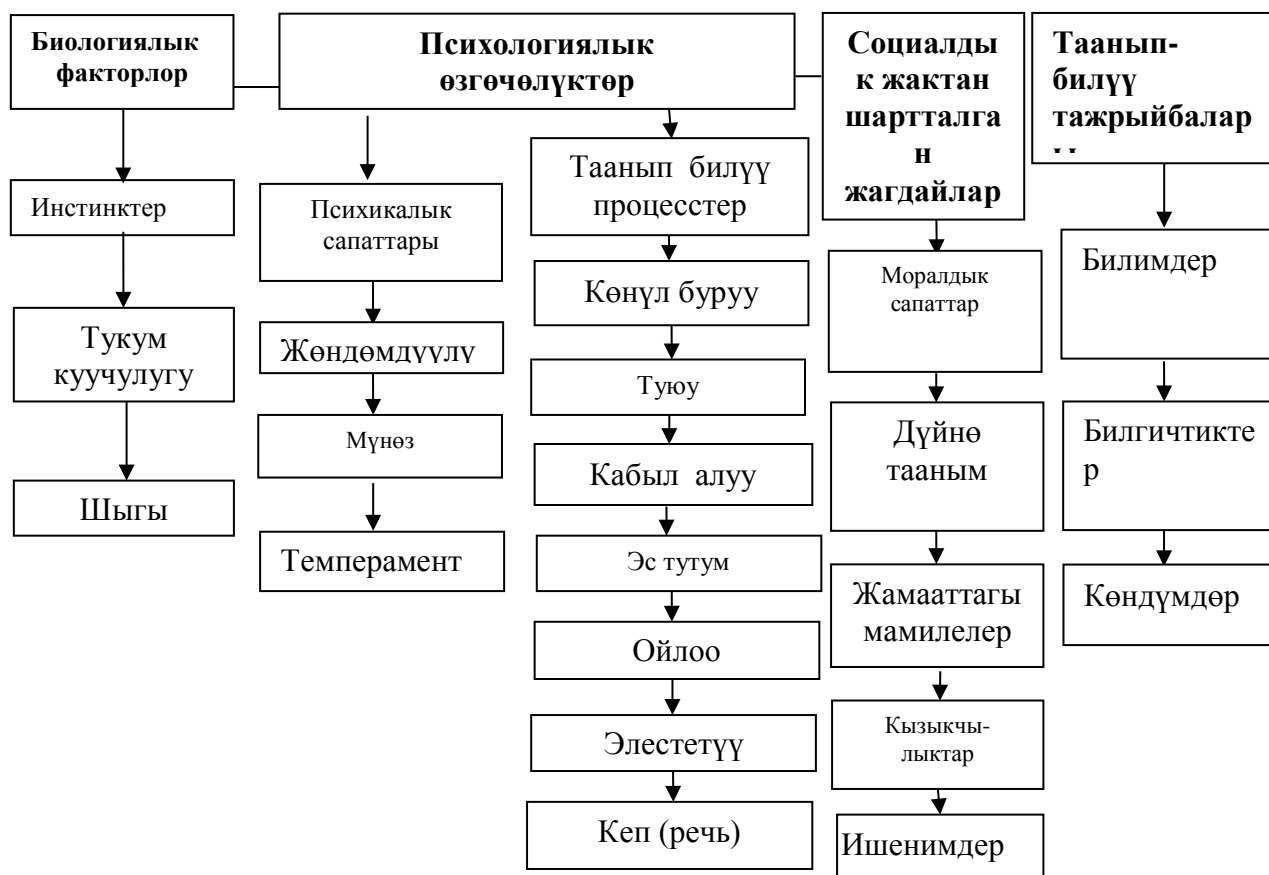
Бөлүнгөн подструктуралардын ар бир компонентинин өнүгүү даражасынан адамдын индивидуалдуулугу, анын мүнөзү жана жөндөмдүүлүктөрү көз каранды. Инсандын табиятын, өнүгүү принциптерин билүү ага бир кыйла натыйжалуу өнүгүүсү үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү проблемасы, изилдөөлөр көрсөткөндөй, инсандын ишмердүүлүгүнүн эки деңгээлин бөлүп көрсөтүүнү талап кылды.

- индивиддин табигый сапаты;
- чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө таасир этүүчү психологиялык өзгөчөлүктөрү, б.а. психикалык сапаттар жана таанып-билүү процесси ж.б.

1.1-сүрөттө сунушталган структура инсанды теориялык планда таанып-билүүгө мүмкүндүк берүүчү бир катар белгилерге ээ болгону биз үчүн маанилүү: биринчиден, бул структура жалпы, себеби ал ар бир инсанга мүнөздүү; экинчиден, кыймылдуу (динамикалык), б.а. өнүгүү процессинде инсандын сапаттары өзгөрүшү мүмкүн экенин чагылдырат; үчүнчүдөн, функционалдуу, анткени, структуранын өзү бүтүндүк катары жана анын составдык элементтери, психологиялык функциялар катары каралат; төртүнчүдөн, бул структура психологиялык жана социалдык өнүгтөн каралат, анткени, ал инсандын психологиялык касиеттерин жалпылап, анын социалдык ордун аныктайт.

Инсандын структурасын түшүнүүгө мындай мамиле кылуу бизге инсандын касиеттери менен жөндөмдүүлүк сапаттарын изилдөөгө гана мүмкүнчүлүк бербестен, социалдык жана педагогикалык факторлор менен алардын өнүгүү шарттарын аныктоого да мүмкүнчүлүк берет.

Инсан проблемасын, анын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн изилдөөдө олуттуу жыйынтыктарга жетишүү үчүн биз изилдөө объектисин (биздин учурда – чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрү) талдоого ыңгайлуу көз карашты аныктап, таанып-билүүдөгү белгилүү мамилелерди толугураак чагылдырып берүүчү теориялык-методологиялык көз караштарды тандап алуубуз зарыл. Биз үчүн системалуулук мамиле инсандын өнүгүү позициясынан алып караганда маанилүү болуп саналат, ал педагогдун, окуучулардын жана билим берүү каражаттарынын өз ара аракетинин процессуалдык системасы катары каралат. Мындай өз ара аракеттин натыйжасында инсанда жаңы сапаттардын өнүгүшүн пайда кылат. Окутуу процессиндеги системалуулук мамилени конкреттештирүү, педагогикалык кубулуштарды пландаштыруу жана башкаруу, чоң мааниге ээ. Ал эми бул мамилени жетектөө, башкаруу жана мазмундук программаларды ишке ашыруу биздин изилдөө үчүн маанилүү деп эсептедик. Биздин изилдөөбүз үчүн инсандык-ишмердүүлүк мамиленин маанилүүлүгү төмөндөгүчө: педагогикалык процессте инсандын ишмердүүлүгүн активдештирүү максатты тактоо, аны бөлүштүрүү, мотивациялык ишмердүүлүктү жана анын компоненттерин тактоо менен негизделет. Бул мамиле инсандын өз алдынчалуулугун өнүктүрүү менен байланыштуу[4].

1.1-сүрөт. Инсандын динамикалык түзүлүшүнүн негизги компоненттери

Инсандын өнүгүүсүн жана анын жөндөмдүүлүктөрүнүн таанып-билүү, педагогикалык процессти уюштуруу изилдеп-үйрөнүү ыкмаларынын башкы түзүүчүсү же методологиялык негиз катары биз процессуалдык жана технологиялык мамилени тандап алдык. *Процессуалдык* мамиле жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү системасынын функцияларын иш-жүзүнө ашыруунун баштапкы этабы катары каралат. Ал системалуулук мамиленин идеяларын өнүктүрөт. Ал эми *технологиялык* мамиле алдын ала максаттарды жана милдеттерди коюу менен аларды окутуунун болжолдонгон жыйынтыктарына жетүүгө багытталган системаны түзүүгө мүмкүндүк түзөт.

Жогоруда белгиленген мамилелерди бириктирүүнүн натыйжасында, биз изилдөөбүздүн концептуалдык багыты катары процессуалдык-технологиялык мамилени тандап алдык, анткени ал процессуалдык жана технологиялык аспектилерди чагылдырат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития [Текст] / В.И.Андреев.– Казань: Казан. ун-т, 1996. – 560 с.
2. Выготский, Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский – Москва: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
3. Платонов, К.К. Структура и развитие личности [Текст] / К.К.Платонов. – Москва: Наука, 1986. – 255 с
4. Бабаев, Д.Б. Развитие творческих способностей учащихся в условиях профильного обучения [Текст] / Д.Б.Бабаев // Центральное Азия: основные направления и перспективы развития в условиях глобализации. Материалы международной научной конференции. – Бишкек, 2008. – 554-559